

І.Б. ЦАРАЛУНГА
(Хмельницький)

ОЙКОНІМИ НА -АНИ (-ЯНИ) ЗАТЕМНЕНОГО ПОХОДЖЕННЯ

УДК 811.161.2373.2

Царалунга І.Б. Ойконіми на -ани (-яни) затемненого походження. 10 стор.; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто українські ойконіми на -ани (-яни) неясного походження. Встановити семантику твірних основ таких ойконімів важко через відсутність історичних фіксацій для обґрунтування версій походжень назв, багатозначність їх мотивувальних слів, відсутність ойконімійних паралелей.

Ключові слова: ойконім, антропонім, апелятив, твірна основа.

Resume. The article deals with Ukrainian oykonyms of -any (-yany) of unclear origin. It is very difficult to define semantics of derivational stems because the historical fixations, which helps to determine the origin versions of the names, are absent. Also a lot of difficulties appear in the following research, because of the significance of name's motivating words and for lack of oykonyms parallels.

Key words: oykonym, anthroponym, appellative, derivational stem.

Ойконіми на **-ани (-яни)** є однією із найдавніших моделей географічних назв, утворених на загальнослов'янському мовному ґрунті. За семантикою і походженням твірних основ українські ойконіми на **-ани (-яни)** поділяємо на локально-етнічні та відантропонімні [4]. Локально-етнічні назви утворені від загальних назв груп людей за особливостями їх поселення чи походження. За семантикою і походженням ми класифікували їх на назви топографічного характеру, назви відгідронімного походження, відкатойконімні назви. Назви топографічного характеру це ойконіми, в основі яких лежить указівка на особливості поселення, місце проживання людей, спосіб освоєння земель та ін., зокрема, це назви з твірними основами на означення властивостей рельєфу (*Бережани, Долиняни*), на означення характеру ґрунту і властивостей водного режиму (*Озеряни, Поточани*), на означення рослинного покриву (*Вільшани, Дубровляни*), на означення способу поселення, освоєння землі (*Кучани, Огульчани*), на означення понять руху, переміщення (*Залишани, Ухожани*), на означення місця проживання людей, утворені від прийменникових конструкцій (*Нагоряни, Підлішани*). В основах назв поселень відгідронімного походження виступають назви водних об'єктів (*Дніпряни, Луквяни*). Серед зафіксованих ойконімів на **-ани (-яни)** відгідронімного походження є назви, утворені від прийменникових конструкцій типу „за Дністром”, „під Дністром”, які, лексикалізуючись, утворювали основи ойконімів (*Забужжани, Залуквяни, Заушани, Піддністряни*). В основах

відкатойконімних ойконімів лежать назви інших поселень, країв, країн (*Бібрчани, Перемишляни, Черкащани*). Вони утворилися семантичним шляхом від катойконімів у формі множини, тому їх визначаємо як відкатойконімні ойконіми.

Відантропонімні ойконіми це утворення від особових назв. За походженням вони поділяються на дві групи: ойконіми, утворені від особових назв слов'янського походження, і ойконіми, утворені від особових назв іншомовного (неслов'янського) походження. У складі відособових назв слов'янського походження залежно від груп слов'янських імен виділено підгрупи: 1) ойконіми, утворені від слов'янських імен-комполит; 2) ойконіми, утворені від слов'янських імен відапелятивного походження. Відантропонімні назви на **-ани (-яни)**, утворені від слов'янських комполитних імен, репрезентують у своїх основах двочленні імена-комполити (*Драгомирчани, Ждомисляни*), відкомполитні гіпокористичні імена: безсуфіксні утворення (*Гошани, Збляни*), суфіксальні утворення (*Верчани, Будичани*). Відантропонімні ойконіми, утворені від слов'янських відапелятивних особових імен, це назви слов'янського походження, твірні основи яких сформувалися здебільшого безсуфіксним, рідше – суфіксальним способом. Це найдавніші найменування, твірні основи яких мають різноманітне семантичне навантаження, що охоплює назви істот, частин тіла (*Коккошани, Мусани*), назви рослин (*Капустяни, Лопушани*), назви предметів широкого вжитку, знарядь праці (*Кошани, Сокиряни*), назви істот за психічними та фізичними ознаками (*Дригани, Пузани*), назви професій, суспільних станів (*Ворничани, Козачани*), назви видів праці (*Дергани, Копани*), народних страв (*Бузяни, Крупяни*), одягу (*Козиряни, Кошуляни*), назви абстрактних понять (*Бідани, Рокошани*) тощо. Відантропонімні ойконіми, утворені від особових назв неслов'янського походження, виникли від християнських імен, які прийшли в українську мову з грецької, латинської, староврейської мов: відповідно *Микитяни, Тарашиани; Вікторяни, Климани; Іванчани, Яківчани*.

Відомо, що чим далі у глибину віків сягає виникнення ойконіма, тим більше затемнений його зміст. Тому в українському ойконіміконі на сучасному етапі є назви поселень, які час зробив непрозорими щодо семантики їх твірних основ. У зв'язку з цим одну й ту ж назву можна мотивувати по-різному. Неясні з погляду семантики твірних основ такі ойконіми на **-ани (-яни)**.

Агаряни, Огаряни (1): (*Агаряны*, 1716, Стародубський полк, Бакланська сотня, Лаз I: 272), (*Огаряни*, 1799/1801, Глухівський повіт, ОЛҮ: 151), від апелятива *агаряни* „магометани, турки”, що пох. від грецького антропоніма *Αγαρ* „Агар” (Фасмер I: 60), початковий *a-* в запозиченому християнському імені змінився на *o-*, менш імовірно, що форма *Огаряни* може свідчити про відапелятивне походження ойконіма, тоді *огаряни* „поселенці на згарищі,

пор. апелятиви *огар, погар* „згарище” (ЕСУМ II: 567), засвідчено апелятив *огар* з іншою семантикою „птах родини качок; руда качка, *Tadorna tadorna* L.”, „неохайна, обшарпана людина”, „личинка овода; овід, *Hypoderma bovis*; гуля від укусу овода” (ЕСУМ IV: 152).

Армяни, Ормяни (1): (*Армяны*, 1765/1791, Камянецький повіт, АЮЗР V/2/1: 645 (*Ормяни*, XVII ст., тепер *Великозалісся*, Камянецький повіт, Кр: 453, 513), (*Ортуану*, 1511, Кам'янецький повіт, MRPS IV/1: 78), (*Ормяны*, 1493, Кам'янецький повіт, АЮЗР VIII/2: 339), від апелятива *ормяни* „поселенці-вірмени”, пор. пол. *Ormianin*, рос. *армянин* „вірменин” (ЕСУМ I: 403).

Бизмещани (1): (*Вузмыешчаны*, 1498, Подільська земля, MRPS III: 212), „поселенці без місця”?, пор. апелятив ст.-укр. *безмѣстїє, безместіє* „непристойність, недопустимість” (Сл УМ 2: 48).

Британи (1): (*Британы*, 1714, Ніжинський полк, Борзенський повіт, Лаз II: 44), від ОН **Брит*, пор. ОН *Британ, Британенко* (Реєстр: 531), зафіксовано й апелятив *брит* „полотнище; пілка; ширина тканини, сукна, землі” (ЕСУМ II: 259), пор. мікротопонім *Британи*, колодязі, XVII ст., Ніжинський полк, Борзенський повіт (Лаз II: 118), можна кваліфікувати топонім *Брит*- як похідну від прасл. **briti* [6, 4849].

Велюхани (1): (*Велюханы*, 1779/1781, Мглинський повіт, ОНСН, 167), (*Велюханы*, XVII ст., Стародубський полк, Мглинська сотня, Лаз I: 81, 339), можливо, назва поселення виникла від антропоніма, утвореного за допомогою суфікса *-юх* від словянського гіпокористичного імені, тож *велюхани* < ОН **Велюх* < ОН *Вель* < ОН *Велиславъ, Велемир* (Демчук: 68), *Велебор, Велемысл* (Пачичь: 14), пор. ОН *Raduch* < ОН *Radoslav*, ОН *Voruch* < ОН *Voryslaw*, а також згрупілі форми власних імен *Артюх, Лаврух* тощо (Керста: 8788).

Гарлани (1): (*Гарланы*, 1946, Тр, Почаївський р-н, Укр АТП: 578), можна пов'язувати з ОН **Гарлан*, що пох. від *гарлати, гарланити* < *горло* (ЕСУМ I: 568).

Дарабани (1): (*Дарабаны*, 1946, Чрв, Хотинський р-н, Укр АТП: 645), пор. апелятив *дараб* „шматок, грудка, згусток” (ЕСУМ II: 12), *дараба* „пліт із сплавного лісу” (Гр I: 358), засвідчено й ОН *Дарабан, Дарабаи* (СП: 113).

Кривоожани (1): (*Кривоожаны*, 1661, Подільське воєводство, АЮЗР VII/2: 507), можливо, походить від ОН **Кривога*, утворення з суфіксом *-ог-* від прикметника *кривий*, пор. ОН *Кривоша* (Демчук: 121), ОН *Krzywosąd, Krivogoštan* (Malec: 92), ПН *Кривобок, Кривоніс* (СП: 193), ПН *Кривогуз, Криволаб, Криворяк* (Чучка: 304).

Курозвани (1): (*Курозвани*, 2001, Рв, Гоцанський р-н, СГН Укр: 223), (*Курозвани*, 1946, Рв, Гоцанський р-н, Укр АТП: 442), (*Курозваны*, 1888/1903, Гоцанська волость, ОВЕ II: 698), (*Курозвани*, 1701, Луцька єпархія,

АЮЗР I/4: 166), (*Kurozwany*, 1639, в Гощі, AGZ X: 246), (*Kurozwany*, 1545, з опису Луцького замку, *ŽD VI*: 36), від композитного імені ОН **Курозван*, пор. ОН *Кур*, *Курич*, *Курів*, *Курівський* (Бірыла: 23), ОН *Курь*, *Куря*, *Курань* (Тупиков: 219220), апелював *кур/кура* „півень, курка” (ЕСУМ III: 150).

Мунтяни (1): (Мунтяни, 1946, Крв, Новгородківський р-н, Укр АТП: 309), від апелював *мунтяни* „мешканці з гір, волохи”, з рум. *munteán* „горіть, волох” (Фасмер III: 10), пор. також ПН *Мунтян*, *Мунтянов*, *Мунтяну* (СП: 242).

Палани (1): (*Палани*, 1765-1791, Луцький повіт, АЮЗР V/2/1: 528), можливо, від ОН **Пал*, **Палан*, пор. ПН *Паланюк*, *Паланчук* (СП: 263), пов'язаного з дієсловом *палити*, *палати* „горіти”.

Перлікани (1): (*Перлікани*, 1946, Од, Чорнянський р-н, Укр АТП: 391), пов'язуємо з апелював *перлік* „рибальський пристрій, жердина, на якій є залізний молоток з діркою, ударяючи яким по каменю, виганяють рибу”, пор. пол. *perлік* „молоток для товчіння каменю”, чеськ. *perлік* „кувалда, молот” (ЕСУМ IV: 350-351), можливо, неправильний запис назви *Пелікани*.

Рипяни (1): (*Рипяни*, 1890, староство Турка, SORG: 623), (*Рипяни*, XVI ст., Самбірське староство, ЖІУР I: 233), можливо, *рипяни* „поселенці на березі” від апелював *рипа* „вибоїна; високий стрімкий берег, урвище”, похідного від лат. *rīpa* “берег ріки” (ЕСУМ V: 79), пор. також апелював *рип* “скрип”, засвідчено й ОН *Рура*, *Рурак*, *Риплюк* (Чучка: 484), ПН *Рипей*, *Рипель*, *Рипко* (СП: 301).

Стинани (1): (*Ступану*, 1521, на гостинцеві зі Стрия до Дрогобича, AGZ X: 20), від апелював *стина* „літня вівчарня вполі”, запозиченого з рум. *stîna* „літня вівчарня вполі; загін для овець” (ЕСУМ V: 416), пор. також дієслово *стинати* „рубати, сікти” (ЕСУМ V: 702), зафіксовано і ПН *Стина*, *Стинський* (СП: 336), *Стинич* (Чучка: 535), можна виводити від жіночого імені *Стина*, тобто *Христина* (Трійняк: 402).

Салгани (1): (*Салгани*, 2001, Од, Білгород-Дністровський р-н, СГН Укр: 369), (*Салгани*, 1986, Од, Білгород-Дністровський р-н, Укр АТУ: 206), пов'язуємо з апелював *салга*, пор. староросійське *салга* „великий казан для виварювання солі (з морської води)”, вятське *сайга* (<**салга*) „швидка, метка, жвава людина”, які представляють праслов'янські архетипи **salga*, **salgь* [2, 15], пор. ПН *Солганов* (СП: 330).

Сургани (1): (*Сургани*, 2001, Крв, Олександрійський р-н, СГН Укр: 425), (*Сургани*, 1946, Крв, Олександрійський р-н, Укр АТП: 313), засвідчено чоловіче християнське ім'я *Сур* (Трійняк: 353), ПН *Сура*, *Сурик*, *Сурич*, *Суркан* (СП: 339340), пор. також апелював *сурганити* „прясти”, *сурганитися* „з трудом іти, їхати, плентатися”, *сурги* „борги” (ЕСУМ V: 479).

Фогани (1): (*Fogany*, 1890, староство Рава-Руська, SORG: 426); пор. ОН *Фуга*, апелював *фуга* „щільний подовжений стик двох дощок”

(Бірыла: 424), ПН *Фота*, *Фотанич* (Vogdan: 65); наявне запозичення *ф* неслов'янська літера свідчить, що це пізніше утворення.

Хлани, Хляни (1): (*Хлани*, 2001, Льв, Яворівський р-н, СГН Укр: 467), (*Хляни*, 1968, Льв, Яворівський р-н, ІМСУ Льв: 926), (*Chlany*, 1890, староство Яворів, SORG: 221), можливо, від апелятива *хлань* „безодня” (Он II: 340), менш імовірно, похідне від *охлянути* “ослабнути, виснажитися” (ЕСУМ IV: 240).

Чолгани (1): (*Чолгани*, 1931, Болехівський деканат, ЛШ: 17), (*Czolphany*, 1880, п-т Долина, SGKP I: 867), (*Чолканы*, 1766, Покуття, АЮЗР III/3: 754), (*Чолгани*, 1649, Жидачівський п-т, ЖІУР V: 271), (*Czolphany*, 1578, Львівська земля, Жидачівський п-т, ŽD XVIII/I: 81), (*Czolphany*, 1468, AGZ XV: 88), пов'язуємо з апелятивом *чолган*, поширеним у слов'янській топонімії, пор. гелонім *Човган*, урочище *Чолган*. В. П. Шульгач реконструює праслов'янський апелятив **čьlganь*, похідне на *-ань* від базових **čьlga/*čьlgь*, і.-с. (*s)kel-* “гнути, кривити”. Стосовно семантики прасл. **čьlganь* учений порівнює семантичну палітру прасл. **kьlganь*, пов'язаного з **čьlganь* на основі якісного чергування: укр. діал. *ковзан* „шматок криги або облитий водою й заморожений кізяк, на якому діти катаються з гори”, рос. діал. *калган*, *калган* „дерев'яна миска, чашка, тарілка”, блр. *калган* „дурень” [6, с. 67–68], пор. ПН *Чолкан* (СП: 386). С.О. Вербич зараховує ойконім *Чолгани* до родових назв [1, с. 21]. В основі таких назв, на думку мовознавця, лежить ім'я засновника того чи іншого роду: *Борсуки*, *Шпінтьки* тощо. Тож назву *Чолгани* пояснено на підставі дериваційної моделі „родова назва особи” „назва поселення у формі множини” [1, с. 22]. С.О. Вербич убачає в основі ойконіма твірний антропонім **Чолган*, який з погляду морфологічної будови можна кваліфікувати як похідне із суфіксом *-ан* від дієслівної основи *чолгати* (**čьlganь < *čьlgati*) або як дериват від праформ **čьlga/*čьlgь* із суфіксом *-ань* [1, с. 22]. П.П. Чучка говорить про закарпатське прізвище *Чолан*, яке виводить з апелятива *чолан* „чолій” та з прізвищ *Чол*, *Чола* [5, с. 59], пор. ПН *Човганин* (Чучка: 608).

Установити семантику основ таких ойконімів важко з огляду на відсутність історичних фіксацій для обґрунтування версій походжень назв, багатозначність їх мотивувальних слів, відсутність ойконіміїчних паралелей. У деяких розрядах онімів відображені досить давні стадії розвитку мови, внаслідок чого первісне значення їх основ розкривається лише через поглиблений аналіз, а часто і зовсім не з'ясовується [3, с. 113].

Скорочення

- АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною Комиссиею для разбора древних актов [...]. – Киев, 1859-1914. Ч. I-VIII.
- Бірыла Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. II: Прозвішчы, утвораныя ад апеятыўнай лексікі. – Мінск, 1969.
- Гр – Словарь української мови / Упор. Б. Грінченко. Т. I-IV. – К., 1907-1909.
- Демчук – Демчук М.О. Словянські автохтонні особові власні імена в українській антропонімії XIV-XVII ст. – К., 1988.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. – К., 1982-2006. Т. I-V.
- ЖІУР – Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1895-1903. Т.I-VII.
- ІМСУ Лв – Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. – К., 1968.
- Керста – Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – К., 1984.
- Кр – Крикун М. Кількість і структура поселень Подільського воєводства в першій половині XVII століття // Записки наукового товариства імені Т.Г. Шевченка. Праці Історично-філософської секції. – Львів, 2002. – Т.СХХІІІ. – С. 374-521.
- Лаз – Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Т. I-III. – К., 1888-1902.
- ЛШ – Шематизм Львівської єпархії на рік 1931-1932. – Львів, 1931.
- ОВЕ – Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / Сост. Н. И. Теодорович. Т. I-V. – Почаев, 1888-1903.
- ОЛУ – Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. / Упор. Т.Б. Ананьєва. – К., 1997.
- Он – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – К., 1984. – Ч. 1-2.
- Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1-4. – М., 2004.
- ОНСН – Опис Новгородсіверського намісництва (1779-1781). – К., 1931.
- Пачичь – Именсловъ или рѣчникъ личны имена разны народа славенски скупіо Іоаннь Пачичь. – У Будиму, 1828.
- Реєстр – Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підг. до друку О.В. Тодійчук та ін. – К., 1995.
- СГН Укр – Горпинич В.О. Словник географічних назв України. – К., 2001.
- Сл УМ – Словник української мови XVI-XVII ст. Вип. 1-11. – Львів, 1994-2004.
- СП – Словник прізвищ / Гол. ред. К.М. Лук'янюк. – Чернівці, 2002.
- Трійняк – Трійняк І.І. Словник українських імен. – К., 2005.
- Тупиков – Тупиков Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имен. – СПб., 1903.
- Укр АТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1947.
- Укр АТУ – Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 року. Українська РСР. – К., 1987.
- Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1-4. – М., 2004.
- Чучка – Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів, 2005.
- AGZ – Akta grodzkie ł ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Źrchiwum tak

zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1868–1935. T. 1–25.

Bogdan – Bogdan F. Dictionary of Ukrainian Surnames in Canada. Winnipeg, 1974.

Malec – Malec M. Budowa morfologiczna polskich złożonych imion osobowych. Wrocław, 1971.

MRPS – Matricularum Regni Poloniae Summaria. №. 1. V. Varsoviae, 1905/1917.

SGKP – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880–1902. – T. I–XV.

SORG – Spezial orts repertorium von Galizien. Wien, 1893.

ŹD – Źródła dziejowe. – Warszawa, 1876–1897. T. I–XXII.

Скорочення назв областей

Крв – Кіровоградська

Лв – Львівська

Од – Одеська

Рв – Рівненська

Тр – Тернопільська

Чрв – Чернівецька

Інші скорочення

блр. – білоруський

діал. – діалектний

і.-є. – індоевропейський

лат. – латинський

НП – населений пункт

ОН – особова назва

ПН – прізвищева назва

пор. – порівняйте

пол. – польський

пох. – походить

прасл. – праслов'янський

рос. – російський

рум. – румунський

ст.-укр. – староукраїнський

укр. – український

чеськ. – чеський

Література

1. Вербич С.О. Українські власні особові назви з „непрозорою” мотивацією: структура, семантика, етимологія // Мовознавство. – 2004. – № 2-3. – С. 20-24.

2. Єфименко І.В. Праслов. *sъlg- / *sъlg- у словянській онімній та апелятивній лексиці // Студії з ономастики та етимології. 2003 / Відп. ред. В.П. Шульгач. – К., 2003. – С. 14-22.

3. Суперанская А.В. Структура имени собственного (Фонология и морфология). – М., 1969.

4. Царалунга І.Б. Українські топоніми на -ани (-яни). – Хмельницький, 2007.

5. Чучка П.П. Проблеми етимологічної інтерпретації прізвищ українців // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. Част. I. – Тернопіль, 2003. – С. 55-62.

6. Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (Фрагмент реконструкції). – К., 1998.